

Politikatörténeti szempontból az időszak két határozottan elkülönülő részre tagolódik, s a kettő közötti határ éppen 1077-ben, Szent László trónra lépésének évében jelölhető meg. Az első szakasz a Szent István halálát követően nem sokkal kialakult zűrzavar jellemzi. 1041 és 1074 között hat uralkodóváltásra került sor a Magyar Királyságban, s ezek mind-egyikét erőszakos események kényszerítették ki, többségükhöz külföldi hatalom beavatkozása is társult. A Szent István által kijelölt utód, Péter uralmának az elégedetlen előkelők palotaforradalma vetett véget 1041-ben. A német földre menekült Péter helyébe megválasztott Aba Sámuel ellenzéke is formálódóban volt már, amikor a Pétert a trónra visszasegítő német birodalmi sereg 1044-ben legyőzte Ménfőnél. Sámuel a veszteségét követő menekülés közben halt meg – más híradás szerint elfogták és kivégezték.

Két év múlva az elégedetlenek újabb összeesküvést szőttek Péter ellen, melyhez ez alkalommal a pogányság visszaállításáról álmodó Vata felkelése biztosított támogatást. A felkelők az elfogott Pétert megvakították, és ekkor halt mártírhalált az utóbb szentté avatott Gellért püspök is társaival. I. András a lengyel támogatást élvező fivérével, Béla herceggel vívott ütközetben szerzett sérülésébe halt bele 1060-ban. I. Béla balesetben vesztette életét, de amikor ez történt, 1063 kora őszén, már úton volt a német sereg, melynek támogatásával I. András fia, Salamon elfoglalhatta a trónt. Alig tíz év múlva, 1074-ben viszont I. Béla fiai győzték le Salamon királyt, aki helyett az ország előkelői Szent László bátyját, Gézát választották királyukul. A politikai stabilitást végül az I. Géza halála után, 1077-ben trónra lépő Szent László uralkodásának közel két évtizede teremtette meg.

A KIRÁLYI UDVAR

A politikai viszonyok képlékenységevel szemben a Magyar Királyságot felépítő struktúrák meglepően szilárdnak bizonyultak, ami meggyőzően tanúsodik Szent István államszervező tevékenységének hatékonyságáról. A trónöröklést illetően csupán egyetlen szabály is

merhető fel bizonyosan: az uralkodónak az Árpádok dinasztiájából kell kikerülnie. Ha ez másként nem biztosítható, akkor a király legalább leányágon származzon Árpád vérből, miként Péter vagy Aba Sámuel, akik Szent István egy-egy leánytestvérének fiai voltak. (Van azonban olyan vélemény is, mely szerint Sámuel valójában István sógora volt.) Több jelölt esetében a különböző öröklési elvek

viszont úgy tartja a magyar krónikáshagyomány, hogy ő „sohasem tette fejére a koronát [...], nem is akarta soha, hogy törvényesen megkoronázzák és viselje a koronát”. Ennek ellenére bizonyosra vehető, hogy valójában Lászlót is megkoronázták, hiszen az általa veretett pénzérme koronával a fején ábrázolja, s a pecsétjén látható királyalak fejéről sem hiányozhatott a korona, jöllehet az

ZSOLDOS ATTILA

A Magyar Királyság Szent László korában

Szent László az Árpád-ház azon tagjai közé tartozik, akik már trónra lépésük előtt is jelentős szerephez jutottak a Magyar Királyság sorsának alakításában, így indokolatlan lenne a személyével fémjelzett kor leszűkítése azokra az évekre, amelyekben királyként uralkodott. Szent László korára tehát olyan időszakként tekinthetünk, amelynek határait László politikai színlelésének és uralkodóként bekövetkezett halálának időpontjai (1063–1095) jelölik ki. Az így meghatározott korszakban számos olyan jelenség azonosítható a Magyar Királyság történetében, mely a 11. század első felében megindult kezdeményezések szerves folytatásának tekinthető, s ha bizonyos változások tetten is érhetők, azok nem lépik át a korábbi időszakban kialakított kereteket. Van ugyanakkor a változások között néhány olyan is, mely új irányokat jelöl ki s maga válik a későbbi fejlődés megalapozójává.

nek legfeljebb a trónigény elvi megalapozásában jutott szerep, magát a kérdést azonban a mindenkor hatalmi erőviszonyok döntötték el.

A mai Székesfehérvárott Szent István által alapított bazilika ebben az időszakban már kétségtelenül a dinasztia szakrális központja volt. Ekkor még csak a királyá koronázás színhelyeként szerepel, temetkezési helyül a 11. század királyai más-más egyházakat jelöltek ki, többnyire azok közül, amelyeket maguk alapítottak. Szent László utóda, Kálmán király választja majd újra a fehérvári bazilikát végső nyughelyéül. A koronázáskor használt ékszer azonosítása ebben az időszakban lehetetlen, annyi bizonyos csak, hogy a ma ismert Szent Korona alsó része Szent László bátyja, I. Géza uralkodása idején került az országba VII. Mihály bizánci császár ajándékként. Az 1192-ben szentté avatott I. László királyról

egyetlen ismert lenyomaton ma már ez nem vehető ki.

A királytól alattvalói elvárták, hogy hatalmát személyesen gyakorolja, kiváltképp az igazságszolgáltatás és a hadvezetés terén. Az uralkodó közvetlen környezetét alkotó királyi udvar volt a politikai hatalom központja, bár ez a központ nem helyhez kötött, hanem a király mindenkori tartózkodási helyei között éppúgy ott találjuk Esztergomot – mely Székesfehérvárhoz hasonlóan az ország települései közül a legközelebb állt ahhoz, hogy uralkodói székvaróként tekintsünk rá –, mint a királyi udvarházak egyikét, az Esztergom közelében fekvő Dömöst vagy éppen Bodrogot, az országot kisebb igazgatási egységekre tagoló megyék egyikének központját.

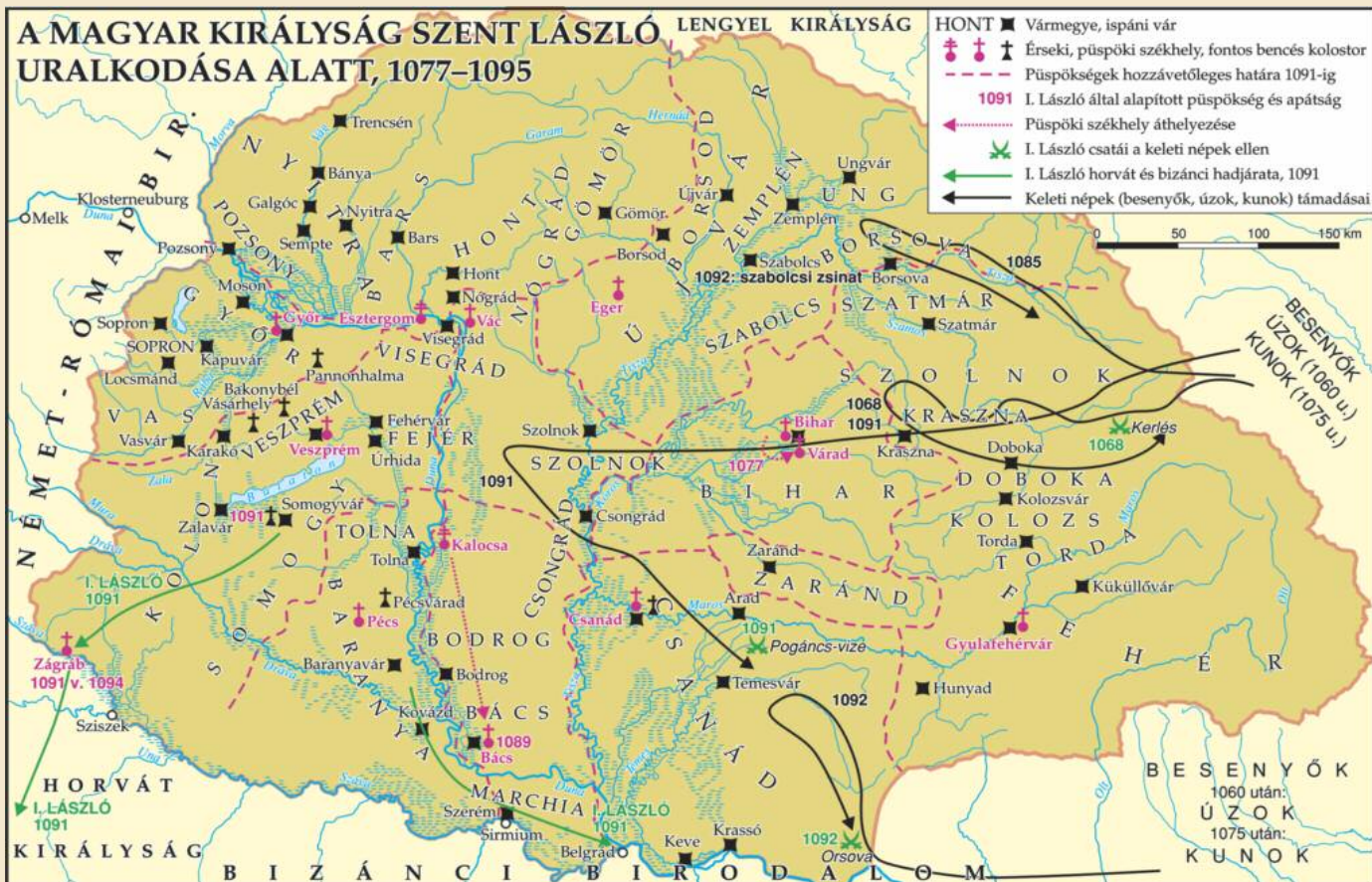
A királyi udvar részben az uralkodó mindennapi életét szervezte,

részben a kormányzat legfelső szintjének adott otthont, mivel rendszerint itt tartózkodtak a főbb egyházi és világi tisztségek betöltői, akik a királyi tanácsot alkották. Az uralkodót elvben semmi sem kötelezte a kapott tanács megfogadására, a gyakorlatban az mégis célszerű volt, mivel a közfelfogás szerint a tanács képviselte az „ország”-ot. A tanács hozta azokat az általános normákat megszabó döntéseket, melyeket ma törvénynek nevezünk – amint arra a Szent László III. törvényeként ismert jogszabálygyűjtemény egyik cikkelye utal is „a király és a főemberek határozatait” emlegetve –, esetenként a tisztséget éppen nem viselő előkelőkkel egészítve ki a gyűlés résztvevőinek sorát, ahogyan Szent László II. törvénye esetében történt.

TÖRVÉNYHOZÓ MUNKA

Szent László uralkodásának időszakában élénk jogszabályalkotási munka folyt, ám a király neve alatt fennmaradt törvények keletkezési idejét illetően számos nehézséggel kell szembenéznünk. Mindhárom úgynevezett törvény esetében bizonyosra vehető, hogy ma ismert formájukat utólagos szerkesztés következtében nyerték el, azaz a szövegek valójában különböző helyeken és időben hozott döntéseket foglalnak írásba, aminek félreérthetetlen nyomait mindhárom esetében megtaláljuk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a „Szent László III. törvénye” néven számon tartott szöveget illetően a történeti kutatás egy vonulata egyenesen arra gyanakszik, hogy annak rendelkezései részben vagy egészben a Szent László 1077. évi trónra lépte előtti időkből származnak.

Abban azonban megoszlanak a vélemények, hogy az 1063 és 1074 közötti vagy az 1074 és 1077 közötti időszakokkal, azaz Salamon vagy I. Géza uralkodásának idejével indokolt-e számolni e tekintetben. Hogy teljes legyen a zűrzavar, ismeretes olyan álláspont is, mely az 1077 előttinek tartott III. törvény esetében sem zárja ki, hogy tartalmaz néhány, László uralkodása idején keletkezett rendelkezést, egyúttal azonban azt is felveti, hogy a kérdés minden kutatója által Szent László uralkodása idejéből származónak tartott II. tör-

vény szövegében lehetnek I. Géza királyságának éveiben hozott rendelkezések.

A három törvény keletkezésének időrendjével kapcsolatosan csak annyi bizonyos, hogy azok éppen fordított sorrendben születtek, mint azt a hagyományos számozásuk alapján gondolnánk, azaz a „III. törvény”-ben szereplő rendelkezések valójában régebbiek, mint az „I. törvény”-ben foglaltak. Ez az egyetlen törvény egyébként, melynek keletkezési idejét és körülményeit maga a szöveg elárulja: „Az úr Jézus Krisztus uralkodása alatt, az ő születésének 1092. évében május hó 20-án Szabolcs városában szent zsinat tartatott, a magyarok legkeresztényebb királya, László elnökletével, országa összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett.”

A HATALOM MEGOSZTÁSA

Az egész Árpád-korra jellemző az a felfogás, hogy a világi hatalom kizárólagos birtokosa és forrása a király. Bárki másnak csak akkor lehet a saját birtokai határain túlnyúló hatalma, ha a király a maga

hatalmának egy részét átengedi neki. A 11. század második felében az uralkodócsaládon belül a hatalom megosztásának sajátos gyakorlata figyelhető meg: a király az ország egyharmadát átengedte kormányzásra hercegi rangot viselő fivérének vagy unokatestvérének. Ezt nevezi a történetírás „dukátus”-nak, mely kifejezés a hercegség jelentésű latin szóból származik (*ducatus*). A dukátus eredetét illetően nincs egyetértés a magyar történetírásban. Vannak, akik sztyeppei intézményt látnak benne, mely azonban megváltozott formában fennmaradt a keresztény királyság megalapítása után is. Mások ellenben a magyar krónikáshagyomány azon tudósításának adnak hitelt, mely szerint a dukátust I. András király hozta létre 1048 táján, amikor is átengedte öccsének, Béla hercegnek – a későbbi I. Béla királynak – az ország egyharmadát, hogy azt mint herceg (*dux*) kormányozza. Abban viszont teljes az egyetértés, hogy 1048 tájtól kezdve a dukátus időről időre szerephez jutott a 11. századi Magyar Királyság kormányzatában.

A dukátus ugyanakkor – tehetjük hozzá – korántsem tekinthető

állandóan működő intézménynek: léte lényegében a dinasztia belüli mindenkor hatalmi viszonyoktól függött. Az 1060-ban trónra lépő I. Béla uralkodása alatt például nincs nyoma a dukátus létének, utóda, az 1063-ban megkoronázott Salamon pedig csak 1064-ben engedte át a fenyegető beháború elkerülése érdekében az újjáélesztett dukátust unokafivérének, I. Béla fiának, Géza hercegnek, aki minden jel szerint részt juttatott abból öccseinek, Lászlónak és Lampertnek. 1074 után, amikor is Géza immár királyként uralkodott, bizonyosan László herceg állt a dukátus élén, az viszont szerfelett kétséges, hogy amikor I. László néven ő lépett a trónra, Lampert herceg a dukátus ura lett-e. Az utolsó 11. századi herceg, aki minden kétséget kizáróan kormányozta az ország harmadát, Kálmán király öccse, Álmos volt. A kor belpolitikai viszályaiban a trónkövetelő esélyeit jelentősen megnövelő dukátust végül Kálmán király számolta fel a 11–12. század fordulóján.

Az ország kormányzásának alapintézménye a megye volt. A megye gerincét egy-egy sajátos ki-

rályi uradalom, a várispánság alkotta. A várispánság a 11–12. században még többnyire faszervezettel megerősített földsáncokból álló – várból és az annak szolgálatára rendelt birtokokból, valamint az ez utóbbiakon élő, különféle kötelezettségekkel terhelt szolganépből állt. A birtokok nem alkotnak zárt területi tömböt, így a vár földjeinek láncolata kirajzolta a vár uralmi körzetének határát, s az e határon belül fekvő terület alkotta magát a megyét. A megye tehát nem volt független a várispánságtól, de azonos sem volt vele, mivel területe a határain belül fekvő egyházi és magánbirtokokat is magában foglalta.

A várispánság élén álló ispán volt ugyanakkor a megyét kormányzó megyés ispán is. Az első megyék megszervezésére a 10–11. század fordulóján került sor, bizonyos azonban, hogy Szent László korában is jöttek létre új megyék: így például az 1009-ben még a későbbi Zala és Somogy megyék együttes területét magában foglaló Kolon megye 1061-re már biztosan szétvált az önálló Zalára és Somogyra, s utóbb ez a helyzet állandósult.

Az egyházszervezés szintén a korábban kijelölt úton haladt, ámbar ennek eseményei kifejezetten Szent László uralkodásának idején koncentráltak, ami aligha független a korszakot jellemző, már említett politikai stabilitástól. Az új bencés monostorok között mindazonáltal már az 1060-as években feltűnnek a magánalapítások, mint Zselicszentjakab és Százd, Szent László elődje, I. Géza király pedig Garamszentbenedeken létesített új monostort. Szent László nevéhez a hagyomány több bencés monostor alapítását köti, ezek közül azonban csak az 1091-ben alapított somogyvári keletkezéstörténete tisztázott megnyugtatóan.

A püspöki egyházak közül új központot kapott a bihari és a kalocsai, előbbi a mai Nagyváradon, utóbbi pedig Bácsón, Zágrábban pedig új püspökség alapítására került sor. Egyértelműen új vonás a káptalanok fejlesztése, részint a püspöki székhelyeken korábban kialakult dómkolostoroknak a későbbi értelemben vett székeskáptalanokká alakítása, részint pedig Títelén új társaskáptalan alapítása révén. Ez utóbbit – kései hagyomány szerint – Szent László és öccse, Lampert herceg együtt létesítette, s Lampertet utóbbi itt is temették el. Az 1083. évi szentté avatások ugyanakkor legalább annyira voltak politikai, mint egyházi események.

ÚJ JELENSÉGEK

Az ország világi és egyházi igazgatásának intézményrendszerében csupán kisebb változások észlelhetők tehát, melyek a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy Szent László korát kormányzattörténeti szempontból önálló jellemzőkkel rendelkező időszaknak tekintsük, melyet erőteljes vonások különítenek el a korábbi vagy éppen későbbi évtizedektől. Ugyanez mondható el az ország etnikai arculatáról is.

A 11. század második fele az első olyan időszak, amikor a valósághoz közelítő kép jelenik meg forrásainkban az ország etnikai viszonyaira vonatkozóan. Szent István korában csak a „vendég”-eket említ egyetlen törvény jelzi, hogy az országban nem magyar etnikai csoportok is éltek, s a korszakra vo-

natkozó későbbi források sem bővelkednek efféle utalásokban. A ritka kivételek közé tartozik például a szatmári királyi vendégtelepesek 1230-ban feljegyzett hagyománya, mely szerint elődeik Gizella királyné biztatására telepedtek meg lakóhelyükön. A híradás valóságtartalmának ellenőrzése nem lehetséges, mindazonáltal egyáltalán nem lehetetlen, hogy helytálló a leírás. A Szent László neve alatt fennmaradt törvényekben ellenben felbukkannak a zsidók, az „olaszok” és az izmaeliták – azaz Magyarországon élő muszlimok –, míg a korszak okleveleiben több alkalommal találkozzunk besenyőkkel.

Az említett etnikai csoportok közül a zsidók és az izmaeliták esetében bizonyítható, a besenyőkben pedig indokoltan feltételezhető, hogy képviselőik már Szent István korában is hozzájárultak az ország etnikai sokszínűségéhez. Egyedül az „olaszok”-ra vonatkozóan állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyek alkalmasak lehetnek annak valószínűsítésére, hogy az e néven emlegetett, az újlatin nyelvek valamelyikét beszélő csoportok – legalábbis nagyobb számban – valóban csak a 11. század közepe táján, talán az 1040-es évek második felében telepedtek meg Magyarországon. Tehát az „olaszok” első csoportjainak magyarországi megjelenése sem köthető Szent László korához, viszont valószínűleg a 11. század utolsó harmadára növekedett meg a számuk annyira, hogy ügyeikkel már a királyi hatalom is foglalkozott, amint arról Szent László I. törvényének egyik rendelkezése tanúskodik.

Egészen más a helyzet a társadalomtörténet terén: Szent László korának társadalmában minden kétséget kizáróan új jelenségek tűnnek fel. A változás lényege abban ragadható meg, hogy a „szabadság” korábban egységes fogalma felbomlott, s ennek következményeként mind a szabadok, mind a szolgák társadalmi csoportja összetettebb képet mutat a 11. század végén, mint az első ezredfordulót követő évtizedekben. A szabadok közül kiemelkedett az ezentúl „nemesek”-nek nevezett előkelők csoportja. A „nemes” kifejezés első alkalommal a Szent László III. törvényeként emlegetett forrásunkban tűnik fel,

de előkerül a Szent László nevéhez kötött másik két törvény rendelkezéseiben is. Ezek alapján egyértelmű, hogy a közönséges szabadokhoz képest kiváltságokkal rendelkező csoportról van szó, aminek biztos jele, hogy ugyanazon bűn elkövetése esetén rendre enyhébb büntetésben részesültek, mint mások.

A nemeseket általában vagyonszámuk alapján gondolhatjuk, ugyanakkor bizonyos, hogy voltak közöttük szegényebbek is, hiszen több esetben felmerült, hogy a nemes nem képes a büntetésként kiszabott összeget előteremteni. Kétségtelen tehát, hogy nem a vagyon volt a nemesség alapja, hanem a származás előkelősége. A nemesi jogállás kereteit e korban tartalommal megtöltő kiváltságok minden részletre kiterjedő meghatározását forrásaink elégtelen volta nem teszi lehetővé. Bizonyosra vehető azonban, hogy a nemes az uralkodó vidéki bírói közegeinek, a megyei bírának a mellőzésével, közvetlenül a királyi udvarban pereskedhetett, amint arra az 1092. évi szabolcsi zsinat döntéseihez csatolt egyik Szent László-kori törvény utal, s indokoltan gondolhatunk arra, hogy a korai idők nemeseit megillette a bíraskodás joga a birtokaikon élők felett. Nem sok kétségünk lehet ugyanakkor afelől, hogy a Szent László korában feltűnő „nemesek” kifejezés az előkelőknek azt a csoportját jelölte, amelyet Szent István egyik törvénye még a „születésre és méltóságra nézve nagyobbak” körülírást alkalmazva nevezett meg.

A szolgák esetében bekövetkezett változásra a szabolcsi zsinat egyik rendelkezése világít rá, mely azokról szól, „*akiket [...] a lelkek üdvéért szabadítottak fel – azzal a feltétellel, hogy az egyháznak szolgáljanak*”. Szent István idején a szolgafelszabadításnak még kizárólag az a formája volt ismert, mely a született szabadok jogállását adja meg a felszabadítottaknak, itt viszont megjelenik a jogállások azon típusa, melyben a szabadság feltételhez kötött, megalapozva így módon a szolgák társadalmának az Árpád-kor későbbi időszakra oly jellemző, szövevényes világát. Az viszont nem ítélnélhető meg egyértelműen, hogy vajon ezen feltételes szabadság birtok-

osairól van-e szó, amikor zsinati határozatok az „apátok szabadjai”-t emlegetik, illetve úgy rendelkeznek, hogy a püspökökhöz vagy ispánokhoz szegődött „szabadok”-kal a püspökök és az ispánok saját belátásuk szerint bánjanak, ám „*szabadságuk épségben tartásával*”.

A mérleg nyelvét az billenti valamelyest a kötött szabadság irányába, hogy mindkét esetben alapvető kérdést rendez a zsinati határozat: a püspökök és ispánok szabadjait illetően ez nyilvánvaló, az apátok szabadjai pedig a tizedfizetéssel kapcsolatosan kerülnek elének. Ha a magyar társadalomban újonnan megjelent csoportokról van szó, magától értetődő, hogy a velük kapcsolatos alapkérdések szabályozása szerepelt a szabolcsi zsinat napirendjén, régóta létező csoportok esetében viszont ugyanez magyarázatra szorulna.

A SZOLGÁK TÁRSADALMA

Az tehát, hogy valóban új társadalomtörténeti jelenségek tűnnek fel Szent László korában, nem vitatható, ezek tartalmi jellemzői is világosan meghatározhatók a lehetőségekhez mérten. Indokoltan merülhet fel a kérdés azonban: miért éppen ekkor, Szent László idején jelenik meg akár a nemesség, akár a feltételes szabadság a magyar társadalom palettáján?

A válasz keresésekor kétségtelennek tűnik, hogy a nemesség és a feltételes szabadság kialakulása nem mehetett végbe azonos módon, jöllehet mindkét jogállást bizonyos kiváltságok birtoklása alapozta meg. A nemesség esetében a fogalmat tartalommal megtöltő kiváltságok nem származhattak mástól, mint az uralkodótól, így a nemesség létrehozásában kizárólag a királyi hatalom jöhet szóba kezdeményezőként, a feltételes szabadságot illetően azonban minden nehézség nélkül elképzelhető – sőt valójában a legvalószínűbb lehetőségnek tekinthető –, hogy ugyanez a szerep a földesúri hatalomnak jutott. Indokolt tehát külön-külön szemügyre venni a két jelenséget.

A feltételes szabadság kialakulása közvetlen összefüggésbe hozható azzal a jelenséggel, mely gyakran felbukkan a Szent László

neve alatt fennmaradt törvényekben – kiváltképpen a legkorábbiak tekintett III.-ban. A magyar történetírás által korjelenségeként számon tartott – „kóborlás” névvel illetett – vándormozgalom az 1060–1070-es években érte el csúcspontját, és voltaképpen egyfajta reakció volt mindazon változásokra, amelyek a keresztény magyar királyság – legszélesebb értelemben vett – intézményrendszerének kialakulásával jártak együtt. A kóborlás résztvevői között egyfelől az új rend fenyegető kötöttségeit nem vállaló szabadokkal, másfelől az ezen kötöttségeknek már alávetett, de azoktól szabadulni akaró s ennek érdekében a szökés kockázatától sem visszariadó szolgálkakkal kell számolnunk.

A vándormozgalom, értelem szerűen, a Kárpát-medence keleti és északi vidékei felé irányult, ahol az új rend kialakulása még korántsem haladt annyira előre, mint az Árpádok monarchiájának központjában, a mai Dunántúlon és az azzal közvetlenül szomszédos területeken. A kóborlók – egyéb jövedelemforrás híján – gyakorta kényszerültek tolvajlással beszerezni mindazt, amire puszták létük fenntartása érdekében szükségük volt. A kiépülő magyar államhatalom azonban nem tűrhette ennek a helyzetnek a tartós fennállását, s minden, rendelkezésére álló eszközzel a felszámolására törekedett. A kóborlás mindazonáltal szerepet játszott a Kárpát-medence peremterületeinek benépesülésében.

Valójában azonban a 11–12. század fordulójára körüli évtizedek törvényeiben – ideértve tehát a Szent Lászlóhoz kapcsoltak mellett utóda, Kálmán törvényeit is – nyomát sem találjuk kóborló szabadoknak: kizárólag szökött szolgálk kerülnek elő. A szökött szolgálk viszont meglehetősen hétköznapi alakjai az Árpád-kor társadalmának, Szent László III. törvényében való feltűnésükben indokolatlan olyan történeti jelenséget látni, mely e kor – a törvény datálásának függvényében az 1060-as vagy az 1070-es évek – sajátosan egyedi jellemzője lenne. Ugyanez egyébiránt igaz lenne a szabadokra is: a különféle okokból úton járó szabad elég hétköznapi jelenség volt az Árpád-kor folyamán, s nehéz lenne

egyetlen időszakhoz, jelesül a 11. század második feléhez horgonyozni alakját.

Az viszont kétségtelen, hogy a korszak törvényei mégiscsak feltűnő gyakorisággal foglalkoznak a szökött szolgálk kérdésével, nyilvánvalóan előnyös lenne tehát, ha valamiféle magyarázattal szolgálhatnánk a jelenségre. Annak keresése nem is teljesen reménytelen, ha nem feledkezünk meg arról, hogy a Szent István halálát követő évtizedekben különösen sok háború dúlta fel az ország békéjét. Az 1038 utáni bő fél évszázadban nem kevesebb mint 17 évben folyt háború az ország területén (átlagosan tehát hozzávetőleg 3,5 évente), s ezek közül jó néhány volt olyan (szám szerint 9), amelynek során a katonai események nemcsak a határ menti vidékeket érintették, hanem kiterjedtek az ország belsejére is, jelentősen megnövelve így a pusztításnak kitett területeket. Összehasonlításképpen: a 12. század 100 éve alatt 6,5 évente tört háború az országra, de csak 7 esetben tudunk kiterjedtebb harcokról.

Még árulkodóbb a békeévek eltérése: a 11. század második felében a leghosszabb ilyen időszak 7 évre terjedt ki 1053 és 1059 között – még Szent László uralkodásának nyugalomát is megzavarta két nagyobb nomád betörés 1085-ben és 1091-ben –, ezzel szemben a 12. században 29 évnyi, azaz egy szűk nemzedéknyi a leghosszabb békés periódus (1168 és 1196 között). Nem érdektelen ezen a ponton arra utalni, hogy a kóborlásnak nevezett jelenséggel kapcsolatba hozott törvények elbitangolt állapotokat is emlegetnek, ami sokkal inkább magyarázható a háborús időkkel, mint bármi mással.

A gyakori és – vélhetően – súlyos háborús pusztítások kielégítő magyarázatot adnak arra, hogy az országban miért bomlott meg a rend. A szolgálk elszöktek uraiktól, ha tehették, s nem feltétlenül szabadságuk visszaszerzése érdekében; meglehet, csak mentették az életüket, ha híre jött egy ellenséges sereg közeledésének. Aki viszont a háború elől menekült, alighanem futott, amerre látott, azaz aligha számolhatunk a 11. század második felében olyan vándormozgalommal, mely kifejezetten

az ország peremvidékei felé irányult volna, s a nem létező mozgalom értelemszerűen e peremvidékek benépesülésében sem játszott semmiféle szerepet.

A szökött szolgálk visszaszerzésére irányuló erőfeszítések, melyek jól felismerhetőek a Szent László-kori törvényekben, az éremnek csak az egyik oldalát villantják fel – anélkül hogy hatékonyságukat bármi módon megítélhetnénk. Arra, hogy mi lehet az érem másik oldalán, az Árpád-kor egy hasonló jelenségekkel terhes időszaka által kínált párhuzam vethet némi fényt: jelesül az 1241–1242. évi tatárjárás utáni helyzet. Akkor a 11. század második felében munkálókhoz szerfelett hasonlatos okok – azaz részint a háborús pusztítások, részint az azok előli menekülés – miatt támadt munkaerőhiányon a világi nagybirtok úgy lett úrrá, hogy utat engedett a késő középkori értelemben vett jobbágyparasztságot kialakító folyamatnak, melyet – némi fáziskéséssel – a királyi és egyházi birtokok is követtek a maguk módján.

A legkevésbé sem lenne meglepő, ha a kötött szabadság megjelenése Szent László korában ugyanazt a célt szolgálta volna a 11. század végén, mint a jobbágyparasztság rétegeinek kialakítása a 13. század második felében: a szolgálk szökésének igyekeztek elejét venni oly módon, hogy könnyítettek a még el nem szöktek helyzetén egészen addig a pontig, amíg ez lehetséges volt a birtokszervezet működőképességének megőrzése mellett. A párhuzam helytálló volta mellett szóló érvek tekinthető, hogy a 11. századi változás elmúltával a dömösi prépostság javait 1138-ban összeíró oklevél egy rendelkezése éppúgy korlátozni igyekezett az egyház szabadjainak számát, miként az 1260-as évek királyi rendelkezései például a tihanyi apátság vagy a fehérvári prépostság népei esetében.

A NEMESSÉG MEGJELENÉSE

A nemesség megjelenését illetően még ennyi támponttal sem rendelkezünk. Az egyetlen kapaszkodót – ha ugyan annak tekinthetjük – egy politikatörténeti megfigyelés kínálhatja ez alkalommal is. Amikor Salamon király 1063-ban – német

segítséggel – elfoglalta a trónt, kisértatva megjelentek az országban I. Béla fiai, s nehezen hihető, hogy seregük kizárólag lengyel segélycsapatokból állt volna. I. Géza trónra léptét követően Salamonnak még mindig akadtak magyar hívei, akik készek voltak harcolni ügyéért. A korszak hatalomváltásai tehát rendre politikai válsággal jártak együtt. Az egyetlen kivétel a sorozatban Szent László 1077. évi uralomra jutása, amikor nincs tudomásunk semmiféle mozgolódásról, jóllehet Salamon még az országban tartózkodott, igaz, mindinkább magára maradván s az egyre bizonytalanabb német segítségre alapozva trónja visszaszerzéséhez fűzött reményeit.

Kálmán és Álmos első vizzályának történetéből tudjuk, hogy az előkelők legalább egy részének támogatása nélkül a mégoly elszánt trónkövetelő is esélytelenül próbálkozott meg érdekei érvényesítésével. Összecsapásuk ugyanis azért maradt el, mert az előkelők, kizárva a királyt és a herceget a tárgyalásból, megegyeztek egymással. Ha tehát a nemesség úgy jött létre, hogy a 11. század második felében egy uralkodója a „születésre és méltóságra nézve nagyobbak” addig csupán elmosódott határokkal elkülönülő csoportját egy új jogállás által rendszerezett kiváltságokkal látta el, a leginkább szóba jöhető király éppen Szent László lehet, aki ily módon teremthetett vitatható törvényességű uralma számára szilárd bázist a kor előkelői között.

Szent László uralkodásának stabilitása döntő módon hozzájárult ahhoz, hogy a nevével jellemezhető korszak egy újabb szempontból is elkülönüljön a korábbi időszaktól. Igaz, ebben az esetben a „Szent László kora” kifejezés arra az időszakra korlátozódik, amikor ő ült az Árpádok trónján, s nem politikai okokra visszavezethető társadalomtörténeti változásról van szó, hanem vegytisztán politikatörténetről. A Magyar Királyság az 1020-as évek végétől kezdődő fél évszázadban újra és újra arra kényszerült, hogy puszták létéért küzdjön a Német-római Birodalom árnyékában, az 1090-es évekre viszont egy, a területét tartósan gyarapítani képes hatalommá vált Közép-Európában. ♦